

Habermann M. Gusztáv
NAPJAINK PEDAGÓGIAI SZOCIOLÓGIÁJA
AZ ANGOLSZÁSZ ÁLLAMOKBAN
(Második rész)

A témakört ismertető első tanulmányunk a Magyar Pedagógia 1982. évi 1. számában jelent meg a 60-73. oldalakon. Annak szerves folytatása a jelen tanulmány, ezért itt már nem térünk ki az első részben ismertetett megfontolásokra.

A jelen tanulmányban elsőként az egészszleges szervezetrendszer és az intézmény-szintű szervezetek közti kölcsönhatás területéről idézünk munkákat és eredményeket.

E téren csak egy viszonylag szűk övezetet feltérképező két tanulmányt említünk; ezek a pedagógusi foglalkozással, státusszal, illetve szereppel az egyes intézmények szervezetére nem specifikus vonatkozásban foglalkoznak. Úgy véljük, az egészében vett oktatási rendszer és az egyes intézmények szervezetét determináló tényezők ütközésének egyik momentuma a pedagógus-utánpótlás, a pedagógusi pályaválasztás kérdésköre. Ezt vizsgálja 1978-as publikációjában Schwarzweiler és Lyson¹ kultúrközi összehasonlítással (norvég, német és Egyesült Államok-beli adatosztályok). A vizsgált kultúrákra univerzális kijelentéseket tud tenni a két szerző a pedagógusi pályaválasztás nemi és társadalmi osztály szerinti determináltságáról. Elemzik a tanításnak más értelmiségi foglalkozásokkal szembeni relatív népszerűségét (népszerűtlenségét),

¹Schwarzweiler, Harry K., Lyson, Thomas A., Some Plan to Become Teachers: Determinants of Career Specification among Rural Youth in Norway, Germany and the United States. (Tervek arról, hogy pedagógus leszek. A pályaválasztás meghatározói a norvégiai, németországi és Egyesült Államok-beli vidéki ifjúság körében.) Sociology of Education, 1978/51/, No. 1., pp. 29-43.

a pályaválasztás funkciót a további vertikális mobilitásban. Mindhárom országban községi körzeteket vizsgáltak és azt találták, hogy a pedagógusképzés mind kevésbé "nyitott csatorna" a falusi pályaválasztók részére, ami visszahat a pálya vonzásának szubjektív megítélésére.

Barry Anderson² a pedagógusok intézményközi mobilitását hozza összefüggésbe amerikai települési övezetekkel, így a városközponti (core city) és belső szuburbánus gyűrűk veszteségét és a külső városkörnyéki régiók szívéhatását magyarázza. A determináló tényezők között kitüntetetten szerepel az adminisztratív és a szakmai munka aránya (ezzel már részben áttérünk a következő, intézmény specifikus tárgycsoportra), valamint a képzettségi fok. Elemzi az egyes övezetek iskoláinak tanulói teljesítményét is, amely következménye és közvetetten meghatározó tényezője is a pedagógusok regionális mobilitásának.

Az oktatási szervezetszociológia jellegzetes területe az iskola mint intézmény. Az ide tartozó kutatások alkotják negyedik témacsoportunkat, amelynek változója az intézmény adminisztratív vezetésének, a döntéshozatalnak, az irányító kommunikációs hálózatoknak az értékelése épp úgy, mint az informális csoportok, személyközi rokonszenvi viszonyok leírása. Az intézmények és egyének viszonya mind a tanuló, mind a pedagógus tekintetében változatos kutatási tárgyként szolgál (tanulmányi teljesítmény, attitűdök, hiedelmek, életvezetés, deviancia-vizsgálatok). E kérdésektől függetlenül – ötödik csoportként – fogjuk tekinteni azokat az egyénre összpontosító vizsgálatokat, amelyek a tanulási-tanítási folyamatra és nem az oktatási intézmény struktúrájára vetnek elsősorban fényt.

1978-ban látott napvilágot Peter B. Kenen és Regina H. Kenen³ közleménye, amelynek figyelemkeltő címe: "Ki mit gondol arról, hogy ki itt az illetékes?" Közel 2500, összesen 114 felsőoktatási intézményben alkalmazott oktatótól gyűjtöttek adatokat e személyek nézeteiről a következő intézményes döntési hatáskörök vonatkozásában: az oktatási-nevelési politika az intézmény vezetésében, a hallgatók toborzása (kiválasztása) és a pénzügyi

²Anderson, Barry, Mark, Jonathan, Teacher Mobility and Productivity in a Metropolitan Area: A Seven Year Case Study. (A pedagógus mobilitása és produktivitása egy nagyvárosi övezetben. Hét éves követéses esettanulmány.) Urban Education, 1977/12/, No. 1., pp. 15-36.

³Kenen, Peter B., Kenen, Regina H., Who Thinks Who's In Charge Here: Faculty Perceptions of Influence and Power in the University. (Ki mit gondol arról, hogy ki itt az illetékes. Az egyetemi oktató testület észlelése az egyetemi befolyásról és hatalomról.) Sociology of Education, 1978/51/, No. 2., pp. 113-123.

munka. Míg a bürokratikus szervezetek "objektív" leírása az 1960-as évek végének amerikai egyetemi mozgalmi után igen nagy teret kapott, csak a legutóbbi években kezdtek empirikusan tanulmányozni az ezekről az adminisztratív funkcióról alkotott szubjektív vélekedéseket; e vizsgálat is a percepciók adatokat feldolgozók körébe sorolható. Tanulmányozták, mennyire tudják személyekhez kötni a megkérdezettek bizonyos jogkörök gyakorlását, mennyire diffúzusak az adminisztratív funkciókkal, az intézmény vezetésének egyes döntéseivel kapcsolatos információk. A percepciók inhomogeneitásában nem kis szerepe van a válaszadó saját státuszának és nemének. A kutatásból kitűnik, mennyire aspirálnak a jelentősebb adminisztratív funkcióval nem rendelkező oktatók ilyen pozíciókra (amelynek az utolsó fél évtizedbeli csökkenését igyekeznek magyarázni) és mennyire tartják fenn ("érdektelenségük" mellett) a jogot a formális és informális vélemény-nyilvánításra.

Richard Weatherley és Michael Lipsky⁴ az intézmény-vezető képződményeket első tárgycsoportunk egyik tárgyával: az oktatási rendszer, ezen belül a speciális helyzetűek oktatása reformjával kapcsolja össze. Azt kutatja, milyen tényezők teszik lehetővé, hogy az állami központi intézkedések (esettanulmány: a Massachusetts állami "776" törvény a speciális oktatásról) az intézmények "saját" bürokráciájának ellenállásán megtörnek. Az "utcai bürokrácia" azért tud gátat emelni a bevezetés elé, mert a központi intézkedés megfogalmazása túl sok "irányvonalat", kevésbé operatívan ad közre, személyi és pénzügyi feltételei viszont elégtelenül tervezettek. A tanulmány általánosításokat dolgoz ki a "szolgálati bürokrácia" funkcionálásáról és az intézményi vezetők diszkrecionális jogként fenntartott munkaszervezésének (work priorities assignment) befolyásáról.

Az intézményi vezetés két sajátos szerepének, az épületgondnoki (building representative) és az iskolaigazgatói funkciónak a konfliktusát elemzi Howard Karlitz⁵. A szerepek és a tényleges funkciók viszonya függ a pedagógusoknak a vezetők véleményével való egyetértésétől (identifikációjá-

⁴ Weatherley, Richard, Lipsky, Michael, Street-level Bureaucrats and Institutional Innovation: Implementing Special-Education Reform. (Utcai bürokrácia és az intézményes újítás. Hogyan viszik át a gyakorlatba a speciális oktatás reformját?) Harvard Educational Review, 1977/47/, No.2., pp. 171-197.

⁵ Karlitz, Howard, The Building Representative and the Educational Administrator: Conflicting or Cooperative Role Processes? (Az épületigazgató és az oktatásügyi vezető: összeütköző vagy együttműködő szerepfolyamatok?) Urban Education, 1977/12/, No. 2., pp. 117-128.

tól), a pedagógus szakszervezetek befolyásától, a szerepeket betöltők nemétől, iskolázottságától, jövedelmétől. A szerepek és betöltőik megítélése az érintett intézményekben dolgozó pedagógusoknál attól sem független, hogy az utóbbiak igényt tartanak-e a kérdéses vezetői státusz későbbi elfoglalására.

Az iskolaigazgatói szerep megítélésének diverzifikációjával foglalkozik Meredydd G. Hughes⁶ brit szociológus is. A középfokú oktatási intézmények vezetőjének szerepével kapcsolatban az egységes, egyetlen elvárási struktúra elmélete a gyakorlatban nem támasztható alá. A vizsgálat fejlett viselkedéselemzési módszerrel operál, nemcsak a szerep egészét vagy egyes sajátosságokat, hanem 30 sajátos viselkedést (tevékenységet) ítéltettek meg 5-fokú elfogadhatósági (kívánatos – nem kívánatos) skálán. Magán a 72 (dél-nyugat-angliai és walesi) vezetőn kívül 173 velük "szemben álló" tisztségviselőt is megkérdeztek (tantestületek pedagógusai, regionális kormányzati tisztviselők és i.t.). A különböző megítélők csoportjai között a 30 viselkedés közül csak 17-nek a megítélésében volt valamelyes konszenzus; a többiek értékelésében mutatkozó konfliktusok leírása a kutatás fő tárgya.

Az iskolairányítás funkcióinak teljes intézményi rendszerét elemzi Wellisch, MacQueen, Carriere és Duck ún. ESAA-vizsgálat⁷. Egy fejlesztési programban részt vevő iskolák közül 22 igen sikeres elemi iskolában részletesen rekonstruálták a vezetés funkcióit és azok realizálását. A nagy felbontású (in-depth) metodológiával készített adatfelvételből a közlemény csak három adatosztályt értékel: ezek a tanítás adminisztratív irányítását, az oktató-nevelő programok megfeleltetését (koordinációját), és az intézményben hirdetett tanulmányi normákat érintik.

Negyedik tárgycsoportunkon belül jól elkülönülnek az intézményekben ható nem hivatalos kapcsolatok és relációk elemzései. Lacy⁸ 1978-as közle-

⁶Hughes, Meredydd G., Consensus and Conflict about the Role of the Secondary School Head. (Egyetértés és összeütközés a középiskolai igazgató szerepének megítélésében.) British Journal of Educational Studies, 1977/25/, No.1., 32-49. pp.

⁷Wellisch, Jean B., MacQueen, Anne H., Carriere, Ronal A., Duck, Gary A., School Management and Organization in Successful Schools. (ESAA In-Depth Study Schools.) (Iskolairányítás és szervezés sikeres iskolákban. – ESAA nagy felbontású tanulmányban szereplő iskolák.) Sociology of Education 1978/51/, No. 3., pp. 211-226.

⁸Lacy, William B., Interpersonal Relationships as Mediators of Structural Effects: College Student Socialization in a Traditional and an Experimental University Environment. (A személyközi viszonyok mint a strukturális hatások közvetítői. A főiskolai, egyetemi hallgatók szocializációja egy hagyományos és egy kísérleti jellegű egyetem környezetében.) Sociology of Education, 1978/51/, No.3, pp.201-211.

ménye elméleti konstrukciójában is utal ezek klasszikus közvetítői (mediátor) felfogására. Két eltérő felsőoktatási intézménycsoportban (hagyományos, nagyméretű "liberal arts college" és újító szellemű, kisméretű, gyakorlati orientáltságú főiskolák) a személyközi informális viszonyok közvetítő hatása eltérően érvényesül. Lacy modellje elméleti jellegű, s mint ilyen, hosszabb idő után ismét nyilvánosságához juttatja az okozati láncolatokra épített adatfelvételi sémákat. Az ok-okozati sorba illeszkedő, vizsgált tényezők: a hallgatójelöltek kezdeti egyéni sajátosságai; az egyetem- (főiskola-) választás, az egyetem jellegének hatása az oktatók-hallgatók közötti, valamint a hallgatótársak közötti informális viszonyok minőségére, e viszonyok leképeződése a hallgató által követett normák rendszerében.

Az elemi iskolai tanári testületek belső kooperációs viszonyait kutatja Eric Bredo⁹. San Francisco 'Bay Area' településkörzetében 226 tanítóval készített kérdőíves adatfelvételt. Az informális "munkacsoport tanítás" (team teaching) összefüggését írja le olyan változókkal, mint a kollegiális befolyásolás jellege; kimutatja, hogy az informális kapcsolatokat mennyiben determinálja az osztályterem mérete és megosztása, a csoportok mérete (teams), a csoportok oktatói stratégiája, a belső kommunikációs hálózat és az informális kapcsolatrendszeret keresztvező hivatalos hierarchia.

James M. Bishop¹⁰ ugyancsak elemi iskolai tanári testületek informális szerkezetét elemzi, de más változókkal. A tanítók közti kommunikáció meghatározóit e kapcsolatfelvételek intenciói szerint osztályozza; különválasztja – többek között – a curricularis kérdések megtárgyalásában, a fegyelem fenntartásában és személyes, baráti viszonyban jelentkező közléseket. Az informális viszonyokat itt is egységes rendszerben magyarázza a szerző az épület, az osztályterem téri szerkezetével és a hivatalos koordinációval.

A pedagógus és a tanuló közötti informális személyközi viszony hatása a tanulási folyamatra a pedagógiai szociológia hagyományos tárgyainak egyike; R.P. McDermott¹¹ a Harvard Educational Reviewben publikált tanulmá-

⁹Bredo, Eric, Collaborative Relations among Elementary School Teachers. (Elemi iskolai tanítók közti együttműködési viszonyok.) Sociology of Education, 1977/50/, No. 4., pp. 300-309.

¹⁰Bishop, James M., Organizational Influences on the Work Orientations of Elementary Teachers. (Szervezeti hatások az elemi iskolai tanítók munka-irányultságában.) Sociology of Work and Occupations, 1977/4/, No. 2., pp. 171-208.

¹¹McDermott, R.P., Social Relations as Contexts for Learning in School. (A szociális relációk mint az iskolai tanulás kontextusai.) Harvard Educational Review, 1977/47, No. 2., pp. 198-213.

nyában a pedagógusok és a tanulók kölcsönös szerep-percepcióját és a közöttük kialakuló nemhivatalos kapcsolatot determináló tanítási-nevelési stílusokat a tanulási folyamat kontextusának egységes modelljébe illeszti. Így az osztálytermi interakciónak a tanulást elősegítő és gátló típusait írja egzaktabban körül.

Nem kevésbé klasszikus tárgykör a tanulók egymás közti informális viszonyhálózata, az osztálytermi szociometria. Idevégő újabb kutatásokkal találkozunk, mint pl. Maureen T. Hallinan¹² "nyitott" és konvencionális munkaszervezésű osztályokat összevető elemzésével. A különböző környezeti feltételek összehasonlítása olyan adatokat szolgáltat, amelyek kétségessé teszik az osztályok szociometrikus struktúrája idői állandóságához, a kölcsönös választások konzisztensen nagy részarányához, és más tényezőkhez fűződő, az irodalomban gyakran idézett megállapításokat. 51 iskolai osztályt szinkron, közülük 9-et diakron, longitudinális adatfelvétellel mért. A "nyitott" szervezésű osztályokban a "vezetők" (sztárok), valamint az izolált személyek számának és helyzetének alakulása erősen eltér a konvencionális osztályokétól.

Az egyik legnépesebb alcsoportba, az oktatási intézményekben működő egyének állapotainak, viselkedésének, s főként attitűdjeinek, hiedelmeinek kutatása körébe tartozik két pedagógus-vizsgálat. Stanley S. Starkman és David D. Bellis, III úgy véli, hogy a pedagógusképzés és -továbbképzés speciális programjainak sikerét kevésbé lehet a tanulók teljesítményváltozói-val mérni. Helyesebb a résztvevőkkel kapcsolatba kerülő szakmabeliek ítéleteinek az eddiginél statisztikailag árnyaltabb elemzésére vállalkozni, amelyhez e vizsgálatban a cluster-elemzés kínál lehetőséget. A megítélés közvetve, a "helyes tanítás" ismérveire vonatkozó ítéletek összevetésével ment végbe. Az ítéleteket befolyásoló tényezők öt nagyobb csoportba (cluster) sorolhatók be: a tanított tárgy elsajátításának mértéke (subject matter mastery), személyiségszerkezet, a diákok autonómiája iránti érzékenység, a jegyzőkönyvek vezetésének pontossága és a fegyelmelés hatékonysága¹³.

¹²Hallinan, Maureen T., Friendship Patterns in Open and Traditional Classrooms. (Barátsági elrendeződések nyitott és hagyományos osztályokban.) Sociology of Education, 1976/49/, No. 4., pp. 254-265.

¹³Starkman, Stanley S., Bellis, David D., III., A Novel Approach to Assessment of Teacher Preparation Program Effectiveness. (Újszerű megközelítés a pedagógus-előkészítő tanfolyamok hatékonyságának megállapításában.) Evaluation Quarterly, 1977/1/, No. 2., pp. 329-339.

A tanároknak a tanulók teljesítményével kapcsolatos vélekedései jelentik a második olyan mezőt, amelyen a lingvisztikai kérdésfeltevések megjelenése szembe tűnik. Frederick Williams¹⁴ "nyelvi attitűdöknek" ('linguistic' jelent 'nyelvészetit' is, és ezúttal ez sem inadekvát értelmezés) nevezi a pedagógusoknak a tanulók nyelvi viselkedésével kapcsolatos attitűdjeit. Chicago körzetében és Texas-ban sajátos szerkesztésű skálákon vizsgálták a különböző etnikai eredetű tanulói beszédregiszterek (nyelvhasználati módok) tanári megítélését. A szerző elemzi az etnikai hovatartozással és a tanulók családjának státuszával kapcsolatos sztereotípiák hatását az ítéletekre. A mérőeszközök – Osgood szemantikai differenciáljához hasonlóan, de azzal nem azonos módon – melléknévi minősítőket tartalmaznak.

A tanulók, illetve hallgatók attitűdstruktúrája, motivációjuk és elvárásaik társadalmi meghatározottsága korrelációba hozható a tanulmányi teljesítménnyel. Ez példa olyan vizsgálatokra, ahol bár egyénpeszichológiai változók egymáshoz viszonyított elemzéséről van szó, a szociális meghatározottság bekapcsolása és a formális oktatási-nevelési szituáció folytán mégis pedagógiai szociológiai kutatásról beszélhetünk. James McPartland és Joyce L. Epstein az iskolák nevelési eljárásainak "nyitottsági" fokát hozza kapcsolatba a tanulók teljesítményével és olyan intrapszichikus motivációs tényezőkkel, amelyek a családi háttértől meghatározottak. Míg az iskola "nyitottsága", illetve "zártsága" a teljesítménytényezők varianciájának csupán néhány százalékát magyarázza, a családi eredetű motivációs komponensek döntő jelentőségűek a tanulmányi eredmény tekintetében (több mint 6000 tanulót, 39 iskolát fedő minta)¹⁵.

Számos kutatás vesz adatokat az amerikai felsőoktatásban bevezetett "black studies" (négerség-tanulmányok) kurzusainak működéséből. Philip Carey és Donald Allen munkája azonban a résztvevő fekete egyetemi hallgatók személyiség-jellemzőit is bevonja a változók körébe. A "black studies" kurzusok intézményesen fokozni kívánják a négerök önértékelését, csoport-öntudatát. Mégis, a kurzusokon történő részvétel 5 történelmileg fehér túlsúlyú, az

¹⁴ Williams, Frederick, The Identification of Linguistic Attitudes. (A nyelvi attitűdök azonosítása.) International Journal of the Sociology of Language, 1974/3/, pp. 21-32.

¹⁵ Mc Partland, James M., Epstein, Joyce L., Open Schools and Achievement: Extended Tests of a Finding No Relationship. (A nyitott iskolák és a teljesítmény. Kiterjedt ellenőrzés arról, hogy "valóban nincs összefüggés?") Sociology of Education, 1977/50/, No. 2., pp. 133-144.

Egyesült Államok délnyugati államaiban működő egyetemen alig mutat korrelációt az énkép-alakulással. A kurzusok színvonala ugyanakkor szelektíven befolyásolja a hallgatók tanulmányi eredményét. Az alacsony színvonalú "black studies" kurzusokon résztvevő hallgatók azok – paradox módon –, akiknek egyéb területen a tanulmányi eredményei kedvezőbbek. A tanulmány tehát egységes keretben elemzi az egyetemek történetileg meghatározott faji összetételének, az énkép szociális befolyásolásának és az egyéni teljesítményeknek a változását.¹⁶

A tanulók szubjektív ítéleteivel foglalkozik további négy projektum, amelyek közül az első a felsőoktatási tanári testületek faji-nemzetiségi összetételét is figyelembe veszi és így szervesen kapcsolódik az előbbi vizsgálathoz. Alan E. Bayer közleménye¹⁷ 1966-1969 között felvett longitudinális adatokból indul ki (1975-ben jelent meg), amelyek – az Egyesült Államok nemzetiségi összetételére nézve reprezentatív mintán – hozzák egymással kapcsolatba az intézményi légkör hallgatói megítélését, valamint a hallgatók személyi szocio-kulturális jellemzőit.

Ran Chermesh ugyancsak az egyetemi fakultáson folyó kurzusok és az oktatók értékelését kérte a hallgatóktól, azonban itt a többlépcsős longitudinális vizsgálati felépítés szervezettebben kötődik az előadótermi, szemináriumi interakciók részletezett változóihoz.¹⁸ Az oktatói kommunikációban szereplő közlemények megértésének foka, valamint az oktatók attraktivitásának megítélése szekvenciálisan módosítja a fakultás egészséges értékelését. a változásokat Chermesh útelemzéssel (path model) interpretálja; az oktatókhoz fűződő viszonyokban a megismerkedés első benyomásainak hatását csekélynek találja, ezzel szemben a fokozatos kapcsolat-kiépülésben, az oktató kognitív funkcióinak megítélésében döntő az oktató képessége fogalmak közvetítésére és tárgyi tudás átvitelére.

¹⁶Carey, Philip, Allen, Donald, Black Studies: Expectation and Impact on Self-Esteem and Academic Performance. (A "négerség-tudományi" kurzusok. Elvárások, valamint az önértékelésre és tanulmányi teljesítményre gyakorolt hatás.) Social Science Quarterly, 1977/57/, No. 4., pp. 811-820.

¹⁷Bayer, Alan E., Faculty Composition, Institutional Structure and Students' College Environment. (Az egyetemi oktatók faji összetétele, az intézmény struktúrája és a hallgatók egyetemi környezeté.) The Journal of Higher Education, 1975/46/, No. 5., pp. 549-565.

¹⁸Chermesh, Ran, Students' Rating of their Faculty – Primary Impression or a Dynamic Process? (A fakultások hallgatói megítélése. Első benyomás vagy dinamikus folyamat?) Sociology of Education, 1977/50/, No. 4., pp. 290-299.

Bassis¹⁹ ugyancsak felsőoktatási környezetben végzett vizsgálata a referencia-csoportok viszonylagos hatásereőségének nem új keletű kérdését veti fel. Az adott felsőoktatási intézmény hallgatóinak (teljes vagy részleges) csoportja, mint referenciacsoport eltérő hatású lehet a teljes egyetemi hallgatóréteg referenciacsoportjától az önértékelés és aspirációk terén egyaránt. Az utóbbi változók alakulását a referenciacsoportokon kívül az egyetemek percipiált szelektivitása, túljelentkezési aránya, illetve a személy tanulmányi teljesítménye is érinti; ebben a tanulmányban szintén a "path analysis" módszere szolgál az időmenti változások felbontásának eszközeül.

Az önismeret típusainak finom differenciálását végezte el Alschuler, Weinstein, Evans, Tamashiro és Smith.²⁰ A Simulation and Games című, a játékelmélet oktatási alkalmazásait is publikáló orgánumban napvilágot látott tanulmány kiindulása az, hogy egzaktul mérhető célokat kíván a mesterségesen kialakított játék-szituációkhoz felvenni; ezek egyike az önismeret. Az elemi (egyes tényekre vonatkozó), helyzeti, belső elrendeződésre vonatkozó (változó helyzetekben állandó viselkedések) és a folyamatokra vonatkozó (a belső állapotok tudatos kontrollja) önismeret szubjektív ítéleteinek eloszlása kultúrspecifikus; ecuadori és Egyesült Államok-beli személyek körében (7-68 éves korosztályok) az önismeret dimenzióinak szerkezete eltérő.

Az egyetemi hallgatók hiedelmeinek egyik jelentős területét, a politikai változások előidézésével kapcsolatos hiedelmeket osztja tipológiai rendszerbe Abra vanel és Busch.²¹ Cleveland-i egyetemi hallgatók állampolgári attitűdjei három jellegzetes elrendeződést mutattak ("quitters", "conventionals", "escalators"). A típusok disztinktív sajátosságokkal rendelkeznek a politikai partizán módszerek megítélése, a kormány iránti bizalom, az ideológiai hovatartozás terén; a politikai extremizmus azonban a hallgatók

¹⁹ Bassis, Michael S., The Campus as a Frog Pond: A Theoretical and Empirical Reassessment. (Az egyetemi campus mint békák tava. Elméleti és tapasztalati újraértékelés.) American Journal of Sociology, 1977/02/, No. 6., pp. 1318-1326.

²⁰ Alschuler, Alfred, Weinstein, I. Gerald, Evans, Judith, Tamashiro, Roy, Smith, William, Education for What? Measuring Self-Knowledge and Levels of Consciousness. (Oktatás – de miért? Az önismeret és a tudatossági fokok mérése.) Simulation and Games, 1977/8/, No. 1., pp. 29-48.

²¹ Abra vanel, Martin D., Busch, Ronald J., Students' Beliefs about How to Influence the Government: Quitters, Conventionals and Escalators. (Egyetemi hallgatók hiedelmei arról, miként kell befolyásolni a kormányzatot. "Szakítók", "hagyománytisztelők" és "törtetők".) The Journal of Higher Education, 1975/46/, No. 5., pp. 567-584.

közt szinte egyáltalán nem található fel, a politikai változások elérésére alkalmazott (javasolt) stratégiák a politikai konvenciók keretén belül maradnak a döntő többségnél.

Végezetül – ötödik tárgycsoportként – néhány olyan kutatást ismertetünk, amelyekben a szervezet-szociológiai aspektus sem makro-, sem mikro-szinten nem számottevő. Ezek a szocializációs folyamattal (és a tanórai tanítási-tanulási folyamatok kölcsönhatásával) foglalkozó kutatások olyan esetei, ahol az oktatás- és neveléslélektan, valamint a pedagógiai szociológia talán legszorosabb kölcsönhatásba kerül. Ebben a csoportban harmadszor tapasztaljuk a nyelvi, kommunikációs tényezők kutatásának előretörését, bár a nyelvi változók itt egészen más fogalomrendszerbe illeszkednek, mint az előző két csoport esetében.

A szocializációs folyamatok egyik legelvontabb (és kevésbé ismert) problémakörét gazdagítja Kandel, Margulies és Davies munkája²², amely a fejlődési stádiumok elméletének valószínűleg lényeges továbbfejlesztését képviseli. A "fokozat elméletek" – köztük a legismertebbek: Piaget, Kohlberg vagy Erikson kognitív, morális, illetve pszicho-szociális fejlődéselmélete – kevésbé határozták meg pontosan magának a fejlődési foknak az ismérveit. Hosszan húzódoó viták tárgya volt a stádiumok kvantitatív vagy kvalitatív változásokkal megadott jellege, változatlan vagy ingadozó szekvencialitása, a szakaszok hierarchikus egymásra épülése, a progresszív vagy regresszív jelleg, valamint a szakaszok folyamatos, illetve megszakított természetű. Valamennyi szocializációs elmélet számára jelentős, hogy tudatában legyen a saját maga által használt fejlődési szakasz-fogalom implikációinak. A szerzők két matematikai eljárást – elemzési stratégiát – konstruálnak és próbálnak ki annak meghatározására, hogy adott tulajdonsághalmaz mellett megállapítható-e egy személyről: fennáll nála a következő stádiumba lépés "kockázata"; valamint, hogy melyek azok a sajátosságok, amelyek stádium-specifikus előrejelzőkként használhatók. A tulajdonságok (személyiségjellemzők) körét illusztratív célra elegendő volt egy viszonylag elhatárolt mezőből: a kábítószerélvezéssel kapcsolatos vélemények, attitűdök köréből választani.

²²Kandel, Denise B., Margulies, Rebecca Z., Davies, Mark, Analytical Strategies for Studying Transitions into Developmental Stages. (Analitikus stratégiák a fejlődési szakaszok közti átmenetek tanulmányozásához.) Sociology of Education, 1978/51/, No. 3., pp. 162-176.

Más szempontból, de ugyancsak a szocializációkutatás gyökereit érintőnek ítéelhetjük azt a kutatási programot, amelyről öt közleményben számol be a Genetic Psychology Monographs-ban egy kutatói kollektíva (Kirk, Hunt, Volkmar és Lieberman)²³. A későbbi oktatás-nevelés szempontjából alapvető jártasságokat, az iskoláskor előtti nyelvi jártasságokat (language skills) a társadalmi rétegződés függvényében írják le, igen körültekintő, kognitív pszichológiai és pszicholingvisztikai vonatkozásban sokoldalú módszerekkel. E vizsgálatok végső soron – mint a bevezető cikk körvonalazza –, ahhoz az alapvető kérdéshez nyújtanak adalékot, hogy miért nyújtanak kedvezőtlen teljesítményeket a szegény, iskolázatlan szülők gyermekei az oktatásban. Különösen számottevők az eredmények azért, mert megingatják a széles körben elfogadott álláspontot, mely szerint szemantikai, kognitív eltérések (deficitek) a szociális stratifikáció alsó régiójában sem találhatók a gyermekeknél, s az iskolai teljesítmény alacsony volta a "dialektális eltérésekkel" magyarázandó. Négy különböző teljesítményterületen sikerült világosan bizonyítani, hogy a kedvezőtlen szociokulturális háttérű, iskoláskor előtti gyermekek nyelvi teljesítményének "alapja": a szemantikai feldolgozó apparátus is "deficitekkel" terhelt. A szociális rétegződés okozta eltéréseket poláris csoportok szembeállításával elemezték: két óvodában ("preschools", iskolaelőkészítő évfolyamok) egyrészt rossz gazdasági körülmények közt élő, viszonylag alacsony jövedelmű és iskolázatlan családok "Head Start" program-

²³Kirk, Girvin E., Hunt, J. McVicker, Social Class and Preschool Language Skill. (Társadalmi osztály és iskola-előtti nyelvi jártasság.) Genetic Psychology Monographs, 1975/91/, No 2., pp. 281-298.

Kirk, Girvin E., Lieberman, Christiane, Social class and Preschool Language Skill. II. Semantic Mastery of Color Information. (A színekre vonatkozó információ szemantikai kezelésének elsajátítása.) Genetic Psychology Monographs, 1975/91/, No. 2., pp. 299-316.

Hunt, J. McVicker, Kirk, Garvin E., Volkmar, Fred, Social Class and Preschool Language Skill. III. Semantic Mastery of Position Information. (A helyzeti információ szemantikai kezelésének elsajátítása.) Genetic Psychology Monographs, 1975/91/, No. 2., pp. 317-337.

Hunt, J. McVicker, Kirk, Garvin E., Lieberman, Christiane, Social Class and Preschool Language Skill. IV. Semantic Mastery of Shapes. (Az alakzatok szemantikai kezelésének elsajátítása.) Genetic Psychology Monographs, 1975 (92), No. 1., pp. 115-129.

Kirk, Garvin E., Hunt, J. McVicker, Volkmar, Fred, Social Class and Preschool Language Skill. V. Cognitive and Semantic Mastery of Number. (A számok kognitív és szemantikai kezelésének elsajátítása.) Genetic Psychology Monographs, 1975/92/, No. 1., pp. 131-153.

ba sorolt gyermekeit, másrészt magas jövedelmű, művelt középosztálybeli családok gyermekeit mérték. A bevezető cikk a két csoport szocio-kulturális háttérét nagy részletességgel leírja. A további közlemények rendre a színekre vonatkozó információ szemantikai feldolgozásával, a helyzeti információ kezelésével, a formák szemantikai kezelésével, valamint a számok kognitív és szemantikai elsajátításával foglalkoznak. Valamennyi esetben gondosan reprezentálva van mind a megértési (nyelvi és nem-nyelvi információ feldolgozása), mind a produkciós (nyelvi kimenő teljesítmény) oldal. A nemi és faji különbségeknek a színekkel kapcsolatos műveletek végzésére gyakorolt hatása elhanyagolható volt, míg a Head Start gyermekek már az absztrakcióknak ennél az elemi típusánál kimutathatóan gyengébb szemantikai teljesítményt adnak a kedvező családi háttérű gyermekeknél. A különbség a "meleg" színekkel végzett műveletekben kisebb, a "hideg" színek esetében jelentősebb. A tárgyak viszonylagos helyzetére (pozicionális információ) épített kísérletben a Head Start gyermekek mind a helyzetek megnevezésében (perceptuális elemzés – nyelvi produkció), mind a megnevezett helyzetek előállításában (nyelvi megértés – cselekvéses alkalmazás) jelentősen alul maradtak. Hasonló eredményre vezetett a formákkal és a számokkal végzett vizsgálat.

Míg az említett alapkutatások csak közvetve, az itt következők közvetlenül a tanulási-tanítási folyamat szerkezetébe hatolnak be. Mac Kay²⁴ filozófiai-episztemológiai ígérennyel vizsgálja az osztálytermi interakciót, hogy általános érvényű, elvont állításokat tehessen a tanárok megismerési folyamatairól. A filozófiai eredetű hipotéziseket gondos jegyzőkönyvek szövegelmzésében igazolja, amelyeket nemcsak a kérdéses tanítási órák folyamán (videoszalag), hanem előzetes pedagógus interjúból, a tanulók és a kutató közti beszélgetésekből, óra utáni pedagógus interjúból, egy héttel későbbi playback tanári kommentárjaiból nyert. Alaptétele, hogy a tanári megismerést a tanítási és tanulási tevékenység kontingens, folyamatszerű jellege határozza meg, és ez nemcsak praktikusán, hanem logikai elemzés szintjén is ellentmondásba kerül a tanulás objektív értékelésére szolgáló módszerek (tanulók minősítése) által előfeltételezett állításokkal.

²⁴ MacKay, Robert, How Teachers Know: A Case of Epistemological Conflict. ("Honnán és hogyan tudja" a pedagógus? Egy ismeretelméleti konfliktus.) Sociology of Education, 1978/51/, No. 3., pp. 177-187.

Sorenson és Hallinan²⁵ ugyancsak a tanulási-tanítási folyamat újszerű, egységes modellezésére törekszik; differenciálegyenletek segítségével épít fel olyan matematikai modellt, amelyben a tanulási folyamatra ható változók körében a képesség-, erőfeszítés- és a lehetőség- (opportunity) tényezők egyaránt képviselve vannak. A modellt összefüggésbe hozzák a teljesítmény-tényezők és az intézmények (iskolák) megítélése közti viszonytal, a szülők iskola-választási döntésével is, ami a korábbi tanítási-tanulási folyamatmodellekhez képest több intézmény-szociológiai (és egyben attitűdkutatási) színezetet kölcsönöz e felépítésnek.

Az osztálytermi interakciók részletes empirikus feltárása számos nyelvészeti indíttatású tanulmány célja. A fejlődés-pszicholingvisztika (nyelvi ontogenezis kutatás) saját fogalomrendszere legtisztábban Gleason és Weintraub 1976-os publikációjában tapintható ki²⁶; a nyelvi rutinműveletek elsajátítását számos korosztályban vizsgálták (így olyan korosztályokban is, amelyek nem tartoznak a formális oktatás, az osztálytermi befolyásolás témakörébe). A rutinműveletek elsajátítása a nyelv-elsajátítás más formáival ellentétes folyamatokat sejtet: a nyelvi performancia tökéletesedése megelőzi a kompetencia kialakulását. A felnőtt szerepe nem a korrekt nyelvi szerkezet, hanem a korrekt beszédcselekvés megerősítésében jut kifejezésre.

Általános iskolai (primary school) osztálytermi nyelvi interakciók adják P.M.F. Harrod²⁷ brit kutató vizsgálatának tárgyát. Az empirikus adatállományt egymástól függetlenül két értelmezési eljárásnak vetette alá (intuitív kontextuális elemzés és interakció-elvű elemzés). A következtetések Gleason et al. tanulmányánál fokozottabban tekintenek a pedagógiai célrendszerre; Harrod kitüntetetten tárgyalja az alacsony szintű kognitív műveletek túlsúlyának, a tényinformációk visszakeresésére (felidézésére) irányuló feladatok elburjánzásának káros hatását. A közlemény részletesen meghatározza azokat az osztálytermi interakciós kontextusokat, amelyben a kreatív nyelvhasználat fejlődését ösztönözhetjük.

²⁵Sorenson, Aage B., Hallinan, Maureen T., A Reconceptualization of School Effects. (Az iskolai hatások fogalmi újrafelosztása.) Sociology of Education, 1977/50/, No. 4., pp. 273-289.

²⁶Gleason, J.B., Weintraub, S., The Acquisition of Routines in Child Language. (A rutinműveletek elsajátítása a gyermeknyelvben.) Language in Society, 1976/5/, No. 2., pp. 129-136.

²⁷Harrod, P.M.F., Talk in Junior and Middle School Classrooms: an Exploratory Investigation. (Beszéd a junior és középső osztályokban – tájékoztató vizsgálat.) Educational Review, 1977/29/, No. 2., pp. 97-106.

A Garfinkel-típusú etnometodológia és egyfajta fenomenológikus szemlélet csap össze az osztálytermi kommunikáció elemzésében Brian Torode 1977-es tanulmányában, amely Woods és Hammersley kitűnő antológiájában látott napvilágot ('School Experience').²⁸ A Garfinkel-Schutz-konceptió szerint bármely beszélő elérheti az interszubjektív "természetes attitűd"-nek nevezett bizonyosságot, míg az empirikus bizonyítékok szerint a tanár és diák közti beszélgetések nem ritkán nélkülözik ezt. Torode a társalgásokat a szemtől-szemben folytatott interakciók szociális rendezettségét (social order) fenntartó aktusok sorozatának tekinti. A szociális rendezettséget egy meta-nyelv közlései biztosítják, melyet a tanulók igyekeznek, ha erre lehetőségük nyílik, leszállítani a természetes közlés nyelvének szintjére.

Szemben Torode átfogó elemzésével, Alexander Mchoul osztálytermi nyelvi interakciót elemző tanulmánya csak egy pragmatikai tényezővel, a beszédváltással (turn taking) foglalkozik.²⁹ Az osztálytermi beszédváltás mintázottsága eltér a beszédváltást általában megszabó törvényektől. A Schegloff-Sacks-féle iskolán alapuló diskurzus-elemzés kimutatja azokat a sajátos okokat, amelyek előidézik az egyes turn taking szabályok tudatos megsértését. A beszédváltások osztálytermi szabályai az egyik számottevő komponenst képviselik a formalitás, a merev kommunikációs légkör tanulói megítélésében.

Az osztálybeli kommunikációs folyamatok még sajátosabb elemét értékeli Josie LeVine-nek a nyelvtanulási anyagok (oktatási célú szövegek) alkalmazásával kapcsolatos szociolingvisztikai kritikája.³⁰ A szövegek konstruálásában, kiválasztásában a tényleges osztálytermi helyzet által determinált, szituacionális nyelvhasználatból kell kiindulni. A szerző az alkalmazott szövegek funkciót hat kategóriába (eszközi, regulatív, interakcionális, heurisztikus, képzeleti, képviseleti – reprezentacionális–) sorolja. A kommunikatív kompetencia kialakulásában és tudatos fejlesztésében e funkciókat

²⁸Torode, Brian, Interrupting intersubjectivity: (Az interszubjektivitás megszakítása.) In: Woods; Hammersley. /eds./, /lásd az 1. rész (1982) jegyzetét/, pp. 109-128.

²⁹Mchoul, Alexander, The Organization of Turns at Formal Talk in the Classroom. (A beszédváltások szerveződése az osztálytermi formális társalgásban.) Language in Society, 1978/7/, No. 2., pp. 183-213.

³⁰LeVine, Josie, Some Socio-linguistic Parameters for Analysis of Language Learning Materials. (Néhány szociolingvisztikai paraméter a nyelvtanulási anyagok elemzésében.) IRAL, International Review of Applied Linguistics in Language Teaching, 1976/14/, No. 2., pp. 107-134.

olyan szociolingvisztikai változókhoz célszerű kapcsolnunk, mint a diskurzus tematikája (field), módozata (mode) és irányulása (tenor).

D.E. Ager ugyancsak azokhoz a szerzőkhöz sorolható, akik szerint az osztálytermi interakciók tanulmányozása nem nélkülözheti a lingvisztikai, ezen belül a szociolingvisztikai nézőpontot s ez nemcsak a nyelvoktatásban releváns. A tanítási-tanulási folyamat olyan meghatározóit, mint a partnerek csoporttagsága és szerepviszonya, kapcsolatba hozhatjuk kilenc ún. pszicho-szociális változóval (a megnyilatkozás produkálásának időpontja, a megnyilatkozás intenciója, a szöveg közlési közege, a szöveg tárgya, a szövegműfaj és i.t.). E kutatás ugyancsak arra az eredményre jut, hogy az oktatásban alkalmazott (didaktikai célú) szövegek megválasztásánál pedagógiai szociológiai, ezen belül szociolingvisztikai változókat bennfoglaló modellt kell figyelembe vennünk.³¹

Összefoglalás

Az áttekintett, közel ötven közleményből a pedagógiai szociológiai kutatások angolszász műhelyeinek tárgyválasztása sajátosan rajzolódik elő. Noha a tárgy-eloszlásról kimerítő képet nem adhattunk, az áttekintés elegendő alapot kínál két, korábban említett kérdés megválaszolásához. Ezek a pedagógiai szociológiai kutatás tematikájának fokozatos változását éppúgy érintik, mint a hazai kutatások továbbfejlesztésének megítélését. Megkíséreljük annak megállapítását, hogy

/i/ melyek azok a pedagógiai szociológiai tárgykörök, amelyek hagyományosnak tekinthetők és a jelenlegi angolszász tudományos gyakorlatban tovább virágzanak;

/ii/ melyek azok a tárgykörök, amelyek viszonylag új keletűek, de a közeljövőben jelentős elemzések és viták célpontjaivá válhatnak ("perspektivikus" témák).

Az első csoportba tartozónak ítéljük – hogy csupán a legkevésbé kétséges tárgyakat soroljuk –, az oktatási rendszerek egészének változásával, alternatív rendszerekkel kapcsolatos, továbbá a nagy szervezetek és a szoci-

³¹ Ager, D.E., Language learning and sociolinguistics. (A nyelvtanulás és a szociolingvisztika.) IRAL, International Review of Applied Linguistics in Language Teaching, 1976/14/, No. 3., pp. 285-297.

ális tagozódás, szubkultúrák viszonyával kapcsolatos munkálatokat. Ide tartoznak továbbá az iskolán belüli informális csoportok és viszonyok – mindegyik az osztályon belüli tanulói csoportok – felmérései, a szervezetekkel és oktatási intézményekkel kapcsolatos pedagógusi és tanulói attitűdvizsgálatok, valamint a szocializáció szakaszolásával, a formális oktatás szocializáló szerepével kapcsolatos projektumok.

A második – perspektivikus – csoportba is egymástól erősen különböző tárgyak kerülnek. Ide sorolhatjuk (a fenti áttekintés tapasztalatai nyomán) a szűkebb értelemben vett oktatásügyi szervezetrendszer és a társadalom más nagy szervezetrendszerei közti kölcsönhatások kérdését, az oktatási rendszer és a szabadidőeltöltés viszonyát, a magasabb szervezeti struktúrák és az egyes oktatási intézmények funkcionális kölcsönhatását. Kétségtelenül ide tartoznak a tanulási-tanítási folyamat "mélyszerkezetét" elemző olyan törekvések, amelyek az iskolán kívüli, meghatározó befolyások körében épp úgy, mint az iskolán belüli hatások körében tudomásul veszik a nyelvi viselkedés, a lingvisztikai megközelítés fontosságát.

Elemzésünkben csupán a kutatások tárgyáról kívántunk ismertetést adni. Magától értetődő tehát, hogy a kutatási eredmények fontosságának, progresszivitásának, termékenységének megítélése kívül esik e tanulmány keretein. A pedagógiai szociológia tárgyáról tett megállapításaink függvényei a kutatások köréből vett "minta" kiválasztásának és a sokszor egy-egy publikációban is szerteágazó tárgyválasztás nehezen elkerülhető szimplifikálásának. Ez az áttekintés akkor töltheti be informáló feladatát, ha a pedagógiai szociológia fogalmi bázisát alkotó átfogó szociológiai elméletek és a világ más részén folytatott empirikus kutatások egységes rendszerében, kritikusan szemléljük.